

ב- 19.6.15 נפגשנו (29 איש) בעמקה, על הגבעה במרכז הישוב עליה עומדים שני מגדלי מים, ישן וחדש. לפני שבועיים הוזמן הציבור למקום לסיור פתוח עם החופרים. זה היה יום ראשון בשבוע ורבים מאתנו לא יכלו להגיע. יואב לרר נרתם למשימה והשיג אישור מהמחוז של רשות העתיקות לסיור נוסף עבורנו, ביחד עם החופרת הראשית ירדנה אלכסנדר.

ירדנה עצמה לא הגיעה בסופו של דבר, כך שהבמה נשארה כולה לטובת נמרוד גצוב ויואב לרר.

יואב פתח בהודעה כללית: ישראל חסון המנכ"ל החדש של רשות העתיקות התחיל עם מהלך של שיתוף קהל כמתנדבים בחפירות. ברשות העתיקות קוראים לכך – "הנחלה". כרגע זה מבוסס על מכינות צבאיות וקבוצות מסודרות, בעתיד יש כוונה להנגיש זאת גם לציבור הרחב ולבודדים. יתכן וכבר הקיץ יוזמן הציבור לעזרה בחפירות באזור.

עמקה – תולדות הסטטוטוריה (יואב) – בשנת 2004 הוגשה תכנית לצינור של מקורות, שהיה אמור לחתוך את הגבעה, וזאת לטובת שכונת בנים. נעשו על ידי יואב בדיקות שטחיות להוכיח נוכחות של עתיקות במקום כדי למנוע בנייה וצנרת. אז כבר שני מגדלי המים עמדו במקומם. בינתיים הישוב התרחב לכיוונים אחרים, ושוב הגיעה הדרישה לבנות שכונת הרחבה על שולי הגבעה (לא בלב האתר בראש הגבעה).. לכן הייתה מחוייבת חפירת הצלה במקום.

החופרים : ירדנה אלכסנדר, פאדי אבו זידאן ונמרוד גצוב.

נמרוד גצוב :

עד 1948 ישב כאן כפר בשם עמקה. ניתן לקשור אליו אזכורים ממקורות קדומים מתקופות שונות. הטפונומיה היא בעייתית. יש רשימות שמות עם שמות דומים גם מאזורים אחרים. למשל עמוקה היא מתחרה רציני מול עמקה.

המקור הראשון, **במקרא** נמצא ברשימת מטה אשר בספר יהושוע פרק י"ט:

כז וַיֵּצֵא הַגִּזְרִל הַחֲמִישִׁי, לְמַטֵּה בְנֵי-אֲשֵׁר לְמִשְׁפְּחוֹתָם. **כה** וַיְהִי, גְבוּלָם--חֶלְקֵת וְחָלִי, וְבָטֶן וְאַכְשָׁף. **כו** וְאַלְמֶלֶךְ וְעַמְעֵד, וּמִשְׁאֵל; וַפְּגַע בְּכַרְמֵל הַיְמָה, וּבְשִׁיחֹר לְבִנֵּת. **כז** וְשֵׁב מִזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ, בֵּית דָּגוֹן, וַפְּגַע בְּזַבְלוֹן וּבְגִי יַפְתַּח-אֵל צְפוֹנָה **בֵּית הָעֵמֶק**, וַנְּעִיאֵל; וַיֵּצֵא אֶל-כְּבוֹל, מִשְׁמָאל. **כח** וַחֲוַעְבְּרֹן וְרַחֲב, וְחַמּוֹן וְקִנְהָ, עַד, צִידוֹן רַבָּה. **כט** וְשֵׁב הַגְּבוּל הַרְמָה, וְעַד-עִיר מְבַצֵּר-צַר; וְשֵׁב הַגְּבוּל חֶסֶה, וַיְהִיו (וְהָיוּ) תְּצַאֲתֵי הַיְמָה מִחֶבְל אֲכֹזִיבָה. **ל** וְעַמְהָ וְאַפְקָ, וְרַחֲב: עָרִים עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם, וְחַצְרֵיהֶן. **לא** זֹאת, נִחְלַת מַטֵּה בְנֵי-אֲשֵׁר--לְמִשְׁפְּחֹתָם: הָעָרִים הָאֵלֶּה, וְחַצְרֵיהֶן.

רובינסון (Robinson 1857) היה הראשון שהצביע על הדמיון בין שם הכפר עמקה לבין בית העמק המקראית. סריסלו היה הראשון שחיפש התאמת חרסים. הוא לא מצא כאן חרסים מתקופת הברזל (מאוחר יותר, בחפירה של מיכה כהן לטובת צנרת של מקורות, לפני 10 שנים, נמצאו בודדים כאלו באזור בריכת המים המזרחית, כך שאפשר להחזיר את זיהוי המקום לכאן). סריסלו כן מצא חרסים מתקופת הברזל בתל מימאס. הוא הציע שעמקה המקראית הייתה שם והשם נדד עם השנים, תופעה מוכרת וידועה.

במשנה ובתלמוד ישנן כמה פרשיות בהן מוזכר השם עמקה או שם דומה:

1 איסור על מרעה של בהמה דקה. כאן יש התייחסות למדבר או מדברות ברבים כאל המקום בו רועים את הצאן ולא בהקשר המוכר לנו היום. נמרוד הביא אנקדוטה בדמות פרסום של "תיקון אלף השופרות" לטובת העלייה לרגל לקברו של יונתן בן עוזיאל בעמוקה:

במשך השנה כולה, יום אחר יום, נמצאים רבני ומקובלי ישיבת "ישועות בעמוקה", בקברו של רבי יונתן בן עוזיאל בעמוקה דווקא שם בתוך המדבר השומם של עמוקה הם נמצאים חזקקים לבורא עולם בקברו של הצדיק עבור מעוכבי הזיווג כל

כן, הם כנראה מכירים את המקורות שלנו. ודווקא כאן במדבר עמוקה זה מקבל משמעות יתר מול מדבר עמוקה:

- א. "אין מגדלין בהמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין בסוריא ובמדברות שבארץ ישראל" (משנה. בבא קמא ז' ז').
- ב. "במדברות שביהודה ובמדברות שבכפר עמאוקו" (תוספתא. בבא קמא ח' י').
- ג. "אין מגדלים בהמה דקה בארץ ישראל אבל מגדלין במדבר שביהודה ובמדבר שבספר עכו" (בבלי. בבא קמא ע"ט, ע' ב').

2. **סנדל עמוקי** - במשנה סדר כלים מוזכר סנדל עמוקי שנמנה בין החפצים ש"מטמאין ומטהרין שלא באומן", זאת אומרת שניתן לסגור אותם ולפתוח אותם וכך לשנות את המצב שלהן לכזה שלא ייטמאו מבלי להיעזר בבעל מקצוע:

ד. "סנדל עמקי, וכיס של שנצות, רבי יהודה אומר אף כפיפה מצרית, רבן שמעון בן גמליאל אומר אף סנדל לדיקי כיוצא בהן, הרי אלו מטמאין ומטהרין שלא באמן. אמר רבי יוסי, והלא כל הכלים מטמאין ומטהרין שלא באמן, אבל אלו אף על פי שהן מתרין, טמאין, שההדיוט יכול להחזירם".

3. סיבה להכרזה על תענית במגפת דבר.

ה. "איזהו דבר עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה זה דבר" (משנה. תענית ג' ד').

ו. " עיר המוציאה חמש מאות ואלף רגלי כגון כפר עכו ויצאו הימנה תשעה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר. ביום אחד או בד' ימים אין זה דבר. ועיר המוציאה חמש מאות רגלי כגון כפר עמיקו ויצאו ממנה שלשה מתים בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר" (בבלי. תענית כ"א ע' א' – ת"ר).

בימי הביניים מופיעה עמקה בשלוש תעודות צלבניות, בהקשר של מכירת שטחים. השם מופיע בכמה צורות: Anica Amea, Ancre, Amca. Anita. לראשונה בתעודת מקרקעין נקבע שהפיאודום של הצ'מברלין נקנה על ידי ז'וסלין דה קורטניי (תעודה RRH 579, משנת 1180), מאוחר יותר בשתי תעודות הקשורות למכירת האזור על ידי צאצאיו של ז'וסלין דה קורטניי למסדר הטבטוני (תעודה RRH 934 משנת 1220, ותעודה RRH 1002 משנת 1229). שם נזכר איש בשם Petrus de Ancre שבוודאי נולד במקום או שמשפחתו קשורה לעמקה, וכנראה שזו עדות לשיבתם של פראנקים במקום (אלנבלום 1991).

המקום מופיע כ – Amqa בחוזה הצלבני – ממלוכי משנת 1283 (no 10 : Barag 1979).

התקופה העותמאנית – מרשימות המיסים מהמאה הט"ז לומדים שהיה כפר במקום בשם Amqah שבו היו שלושים ותשעה משלמי מיסים. במקום גידלו בעיקר חיטה ושעורה, מעט עצי פרי, זיתים וכותנה (Hutteroth and Abdulfattach 1977).

אחרי הפתיח התחלנו בסיור בין שלושה ריבועי חפירה (בשטח יש עשרות בורות מים מכוסים עם אבנים גדולות):

1. ריבוע חפירה שנמצא צפונית מערבית למגדל המים המערבי. כאן הייתה לחופרים הפתעה – ממצא מפתיע ומרגש. בהתחלת החפירה נמצא קיר ביזנטי ממש קרוב לפני השטח. (צריך לזכור שעד 1948 ישב כאן כפר שבתיו פונו אחרי המלחמה. מן הסתם עבדו כאן עם ציוד כבד וגרדו את פני השטח, כך שקשה לדעת מה העומק האמיתי של הדברים, יתכן וחלק מהעתיקות נהרס בתנאים ההם). ואז ... התגלו כלי צור. מה הקשר בין ביזנטי לכלי צור? זה השלב שנמרוד נקרא לדגל. התגלתה שכבה של ראשית הניאוליט – קדם קרמי ב' – EPP and B – 10,000 שנה לפני זמננו. מהתקופה היא אין ממצאים בסדר גודל כזה בארץ. זה מיוחד. ידועים מתקופה זו ישובי קבע גדולים ומבוססים. מה שנמצא כאן זהו בניין יחסית שמור, בגובה של 90 ס"מ. שתי פינות שלו התגלו. אליו חוזרים שני קירות מאוחרים יותר – זה הביזנטי ועוד אחד הלניסטי. הבית יושב על סלע היסוד ומתמסר לסלע על כל הבורות והמדרגות הטבעיים והמפלסים שבו. נמצאו כאן הרבה כלי צור בעיקר להבי מגל – כלומר תרבות חקלאית. נשאלה שאלה: מה משמעות הבניין? תשובה – השאלה מאד טובה. לאורך שנים אנשים חיפשו מערות ובנו סוכות עם בסיסי אבן עגולים. יתכן ומבנה כזה קשור למזג אוויר, הגנה מחיות. אחסון? מגורים? מסתור? בכל מקרה צריך לשקול את זה במנותק ממה שאנחנו עושים כיום בבית. אסור להקיש ממשמעות של בית היום לגבי תקופות קדומות.

2. ריבוע שנמצא קרוב לראש הגבעה בין שני מגדלי המים. כאן בולטים שרידי בית בד ביזנטי. אלא שזהו בית בד עם איגום מרכזי, והרי באזור הזה היו נפוצים מאד בתי בד עם איגום צדדי (ראו סיורים קודמים עם רפי פרנקל). איגום מרכזי הוא המצאה ארץ ישראלית ומופיע ביהודה כבר בתקופת הברזל. אז למה איגום מרכזי? אולי זה אינו בית בד? אולי היה כאן איגום צדדי שהוסב מאוחר יותר למרכזי? רק המשך חפירה ייתן תשובות. אבל, יש כאן נקודה מעניינת. איגום מרכזי בתקופה ההיא הולך טוב עם תפרוסת היישוב היהודי בארץ ובעבר הירדן, יש התאמה – גולן, גליל תחתון, יהודה, ירדן. היסטורית לא ידוע כאן על ישוב יהודי. יהודים ישבו אז עד אזור כבול. אבל ... אולי ... החופרים ורפי פרנקל מאד קיוו למצוא כאן שרידים יהודיים. כאלו אין כאן. ממצא החרסים מראה בעיקר פיניקי, בכל מקרה לא יהודי. ירדנה עצמה מקווה למצוא שרידי כנסייה ביזנטית בראש הגבעה.

3. ריבוע חפירה מדרום למגדל המים המערבי. כאן יש קבוצת מבנים מתוכננים מהתקופה הביזנטית. מתחתם יש שרידים רומיים. יש כאן אבני גזית חצובים מנארי. לכאורה נראית בנייה מפוארת ציבורית. אבל כנראה שכאן זו לא בנייה ציבורית כמו במקומות נוספים באזור. בבית הצפוני במכלול יש שכבה שרופה מהתקופה הפאטימית עד ראשית המאה ה-12. בנקודות אחרות נמצאו שרידים גם מתקופות אחרות – עבאסי, מוסלמי קדום. הלניסטי במערב.

תמונת הישוב – מדלג על התל מנקודה לנקודה. הישוב כאן לא התגבש. אין הגדרה מרוכזת.

סיכום תולדות הישוב (לפי הידוע כרגע):

אלף עשירי לפנה"ס – ניאוליט. במערב ועוד שתי נקודות. הפסקה במהלך כל הברונזה – הקדומה, התיכונה והמאוחרת. שוב מיושב בברזל ב' – אחרי הממלכה המאוחדת, באזור מגדל המים המזרחי. בהמשך נמצאו חרסים מהתקופה הפרסית. יש קצת הלניסטית מאוחרת – מאות 1-2 לפנה"ס. מהתקופה הרומית יש אזכור לכל השלבים. בזיתים במערב הגבעה יש רק שרידים רומיים. התקופה הנרחבת על הגבעה היא ביזנטית. בהמשך עבאסי, פאטימי, צלבני מהמאה ה-13 באזור בורות המים במזרח (היינו בסיור קודם). גם שרידים ממלוכים יש. המאות ה-19 וה-20 סוגרות את הרשימה.

מקורות המים הם נחל בית העמק ובורות מים שנמצאים כאן בשפע.

תודה לנמרוד על הדרכה מסודרת ומעניינת. תודה ליואב על ארגון הסיור.